

*Задорожній О. В.,**кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права**Інституту міжнародних відносин**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ПРИНЦИП НЕПОРУШНОСТІ КОРДОНІВ

Анотація. У статті продемонстровано, як агресивна війна Російської Федерації проти України порушує основний принцип міжнародного права щодо непорушності кордонів у Європі. Здійснивши анексію Криму та військово-окупацію частини Луганської та Донецької областей, Російська Федерація нехтує усіма зобов'язаннями, передбаченими принципом непорушності кордонів.

Ключові слова: основні принципи міжнародного права, принцип непорушності кордонів у Європі, агресивна війна РФ проти України, анексія, окупація.

Незважаючи на окремі розбіжності щодо змісту та спрямованості домовленостей, досягнутих Народою з безпеки і співробітництва в Європі у 1975 р., вона стала у певному сенсі кульмінацією розрядки міжнародної напруженості 70-х рр. XX ст., продемонструвала наявність можливостей і високу ефективність об'єднання зусиль різних держав в ім'я спільних інтересів миру і співпраці. Наступні зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ, що відбулися в Белграді (1977–1978 рр.), Мадриді (1980–1983 рр.) та Відні (1986–1989 рр.), поступово сформували «гельсінський процес», що став символом діалогу та співпраці в роки другого витка «Холодної війни» і багато в чому сприяв пом'якшенню напруженості і налагодженню багатопланового співробітництва між Сходом та Заходом на рубежі 1980–1990-х рр. У листопаді 1990 р. глави держав-учасниць НБСЄ ухвалили Паризьку Хартію для нової Європи, що ознаменувала закінчення епохи «Холодної війни», в якій підтвердили прихильність принципам Гельсінського акту 1975 р. [1].

Відповідно надалі утверджувались і принципи міжнародного права, закріплені в Акті, серед яких особливу роль відіграє принцип непорушності кордонів. Нині беззастережно визнається, що з точки зору сучасного міжнародного права, збереження територіальної цілісності держав – це найважливіше право, властиве суверенітету держави, яке означає здійснення всіх суверенних прав в їхній повноті у просторі, що визначений державними кордонами [2, с. 9]. Суб'єктами, які несуть загрозу територіальній цілісності, є, перш за все, іноземні держави, протиправні дії яких можуть виражатися у захопленні та окупації частини території держави, що ведуть до приєднання окупованої території до своєї території (анексія).

Протиправні дії іноземної держави можуть виражатися і у створенні в іншій державі шляхом здійснення політичних, економічних, організаційних та інших заходів таких умов, які можуть призвести до дестабілізації ситуації в державі та її подальшого розпаду. Іншою загрозою є «сили в межах самої держави, дії яких можуть призвести до її розпаду. Ними можуть бути різного роду сепаратистські формування, народи, які борються за самовизначення. На практиці вони нерідко встановлюють контроль над певною частиною території. Однак це не означає, що суверенітет держави в її кордонах перестає діяти і

вона втратила частину своєї території. Поява нових державних контурів можлива з настанням значущих відповідно до міжнародного права подій» [2, с. 21–22].

Саме такі події, що відповідали нормам міжнародного права та конституційного права СРСР відбувались упродовж 1990–1991 рр.: крапку в існуванні Радянського Союзу поставила Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8.12.1991 р. [3], в якій держави-засновниці Союзу РСР констатували, що він, як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність, припиняє своє існування.

Розпад Радянського Союзу зумовив необхідність встановлення кордонів між колишніми республіками. Цей процес відбувався відповідно до правила *uti possidetis*, сучасне розуміння якого закріпилось при визначенні меж нових незалежних держав у ході масової деколонізації після Другої світової війни. У 1964 р. Організація африканської єдності підтвердила застосування правила щодо кордонів африканських держав.

Дане правило неодноразово застосовувалося Міжнародним Судом ООН при вирішенні територіальних спорів. При цьому Суд підкреслював, що воно є загальновизнаною нормою міжнародного права. У 1986 р. МС ООН у справі «Буркіна-Фасо проти Малі» зазначив, що сутність принципу полягає в його первинній меті забезпечення поваги до територіальних кордонів на момент здобуття незалежності. Таке проведення кордонів може бути, фактично, просто розмежуванням між різними адміністративними одиницями або колоніями однієї держави. Застосування цього принципу призводить до того, що адміністративні кордони перетворюються на міждержавні в повному сенсі цього слова. Палата Міжнародного Суду також підкреслила, що принцип *uti possidetis* повинен бути визнаний як «загальний принцип, який логічно пов'язаний з явищем отримання незалежності, де б це не відбувалося. Його очевидна мета полягає в запобіганні загрозам незалежності і стабільності нових держав, серед яких має місце боротьба за територію» [4, с. 565–566]. Це правило використовувалося МС ООН і надалі, зокрема, у справі про кордон між Беніном і Нігером 2005 р. [5].

Арбітражна комісія з Югославії, створена ЄС для вирішення спірних юридичних питань у зв'язку з розпадом СФРЮ, дійшла висновку, що з моменту розпаду федерації і набуття новоствореними державами незалежності внутрішні міжреспубліканські кордони перетворилися на міжнародні кордони відповідно до принципу *uti possidetis*. У Висновках № 2 Арбітражна комісія, розглядаючи питання про внутрішні кордони між Сербією та Хорватією, а також Сербією та Боснією і Герцеговиною, вказала, що незалежно від будь-яких обставин, право на самовизначення не може і не повинно привести до змін вже існуючих кордонів при здобутті державою незалежності (*uti possidetis juris*), крім випадків, коли держави самі домовилися про зміну своїх кордонів. У Висновках № 3 Арбітражна комісія, застосовуючи принцип *uti possidetis* до кордонів колишніх

югославських республік, послалася на рішення Міжнародного Суду ООН у справі «Буркіна-Фасо проти Малі» 1986 р [6].

Держави і міжнародні організації також підтримали непопушність внутрішніх республіканських кордонів СФРЮ. У Заяві щодо Югославії глав держав та урядів Північноатлантичної Ради від 8.11.1991 р. йшлося, що всі спроби змінити існуючі кордони шляхом застосування сили чи політики *fait accompli* (поставити перед доконаним фактом), неприйнятні, і тому будь-які дії з односторонньої зміни вже існуючих кордонів визнаватися не будуть [7].

Таким чином, застосування принципу *uti possidetis* при встановленні кордонів між новими незалежними державами, які утворились при розпаді СРСР, а також кордонів між ними та державами-сусідами колишнього СРСР відповідало міжнародно-правовим нормам та практиці МС ООН.

Це визнавалось українською та російською доктринами міжнародного права. Так, І. Лукашук зазначав: «На основі принципу *uti possidetis* були визнані кордони між колишніми радянськими союзними республіками, незважаючи на те, що вони не завжди справедливі і не завжди правильно були свого часу встановлені» [8, с. 164]. В. Толстих вказав: «Застосування принципу *uti possidetis* при деколонізації Африки та Азії, розпаді СРСР, Югославії та Чехословаччини дозволяє зробити висновок, що він являє собою норму звичаєвого права [9, с. 852]. Ці твердження підтримувалися й іншими представниками науки.

Першим кроком у практичному врегулюванні питання встановлення кордонів між Україною та Росією стало підписання 19.11.1990 р. тоді ще союзними республіками двосторонньої Угоди про співробітництво. У ній було прямо вказано, що обидві сторони поважають територіальну цілісність одна одної у нині існуючих межах СРСР (ст. 6) [10]. 12.09.1991 р. було прийнято Закон «Про правонаступництво України», у ст. 5 якого передбачено, що державний кордон Союзу РСР, який відмежовує Україну від інших держав, і кордон між Українською РСР, Білоруською РСР, Молдавською РСР і Російською Федерацією, станом на 15.07.1990 р., є державним кордоном України [11].

4.11.1991 р. було прийнято Закон України «Про державний кордон України», відповідно до якого державний кордон України визначається Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [12]. Актом правонаступництва Російської Федерації відносно кордонів став Закон про державний кордон РФ від 5.04.1993 р., статтею 2 якого встановлено: «Державним кордоном Російської Федерації є кордон РРФСР, закріплений чинними міжнародними договорами і законодавчими актами колишнього СРСР» [13].

Ці принципи були визнані й у наступних двосторонніх україно-російських та багатосторонніх міжнародних договорах. У преамбулі Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД) від 8.12.1991 р. зазначено, що держави мають намір розвивати свої відносини на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Статтею 5 закріплено, що сторони визнають і поважають територіальну цілісність одна одної і недоторканність існуючих кордонів у рамках Співдружності [3].

Це було підтверджено у Алма-Атинській декларації від 21.12.1991 р., у якій сторони заявили про «визнання і повагу територіальної цілісності одна одної і непопушність існуючих кордонів» [14].

У Будапештському меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р., вказано (ст. 1), що Російська Фе-

дерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, і Сполучені Штати Америки підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет, та існуючі кордони України [15].

Край спекуляціям окремих російських політиків, які після розпаду Радянського Союзу заявляли про «несправедливість» і «неправомірність» приналежності Криму до території України було покладено у травні 1997 р., коли у підписаному президентами двох держав так званому «Великому договорі» – Договорі про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною та Російською Федерацією 1997 р., сторони підтвердили свою прихильність до норм міжнародного права, перш за все до цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, зобов'язань, які взяті в рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі (преамбула Договору), зобов'язались поважати територіальну цілісність одна одної і підтвердили непопушність існуючих між ними кордонів (ст. 2) [16].

Визнання відповідних зобов'язань РФ підкреслювалось і твердженнями радикальних російських діячів, що протестували проти укладення та ратифікації договору. Так, К. Затулін та О. Севастьянов вказували, що «договором було юридично закріплено відторгнення від Росії значних історично і стратегічно важливих територій, ... утвердження раніше єдиного російського народу, як розділеної нації» [17]. Подібні оцінки висловлювали й інші противники «Великого договору» (А. Тулеев, С. Бабурін, О. Митрофанов, О. Румянцев, Г. Тихонов), що визнавали і юридичне закріплення кордонів між державами, і неможливість у майбутньому повертатися до питань про Крим та Севастополь. На значення територіального аспекту договору вказував і тодішній міністр закордонних справ України Г. Удовенко, підкреслюючи, що його сенс – у підтвердженні територіальної цілісності України, закриття «на вічні часи» питання про Севастополь і Крим [18].

Укладені у той же час україно-російські договори щодо базування Чорноморського флоту РФ у Криму (Угода про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [19], Угода між урядами про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [20], Угода про параметри поділу Чорноморського флоту) [21] також виходили з принципів цілісності території України та непопушності її кордонів.

У Договорі між Україною і Російською Федерацією про україно-російський державний кордон від 28.01.2003 р. сторони засвідчили відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй, положенням Гельсінського Заключного Акта, Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 р., та визначили, що державний кордон проходить так, як це зазначено в Описі проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією (Додаток 1) і зображено суцільною лінією червоного кольору на картах державного кордону між Україною та Російською Федерацією (Додаток 2) [22].

У жовтні 2011 р. було укладено міждержавні угоди, пов'язані із перетином україно-російського кордону: Угоду про співробітництво і взаємодію у сфері розбудови пунктів пропуску через україно-російський державний кордон [23], Угоду про порядок перетинання україно-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації [24], та Угоду про співробітництво під час здійснення спільного контролю осіб, транспортних засобів і товарів на україно-російському державному кордоні [25].

Положення міжнародних договорів щодо україно-російського державного кордону, приналежність Україні тих чи інших територій жодного разу не ставились Росією під сумнів. Це багато разів у різних контекстах підтверджувалося керівництвом РФ. Ще 4.03.2014 р. президент В. Путін заявляв, що варіант приєднання Криму до Росії не розглядається [26]. Однак це відбувалось уже на тлі російської військової агресії на півострові, усі ознаки якої визнав сам В. Путін 17.04.2014 р. [27] та 24.10.2014 р. [28].

Подальші події відомі: відбулись «референдум» 16.03.2014 р. та анексія Кримського півострова. Юридичне оформлення анексії було проведено шляхом видання указу президента РФ «Про визнання Республіки Крим», від 17.03.2014 р., підписання 18.03.2014 р. «Договору про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів» [29], ратифікації цього «договору» парламентом РФ [30] і ухвалення Федерального конституційного закону «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим, та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя» [31].

Нині Російська Федерація *de facto* здійснює військову окупацію частини Донецької і Луганської областей (що підтверджується численними доказами) [32; 33; 34; 35], хоча не визнає цього та не збирається припинити свої протиправні дії.

Упродовж 2014 року РФ грубо порушує всі основні принципи міжнародного права, численні міжнародні зобов'язання як перед Україною, так і перед іншими державами, а також зобов'язання *erga omnes*. Серед найбільш небезпечних – нехтування принципом непорушності кордонів у Європі. «Приєднання» Кримського півострова стало першим актом анексії, вчиненим у регіоні не лише після закріплення принципу непорушності кордонів держав континенту як імперативної норми міжнародного права, а й загалом – після завершення Другої світової війни, причиною якої і стали подібні дії гітлерівської Німеччини.

Здійснивши анексію Криму та військову окупацію частини Луганської та Донецької областей, Російська Федерація нехтує всіма зобов'язаннями, передбаченими принципом непорушності кордонів: визнавати непорушність кордонів усіх держав Європи; відмовитися від будь-яких територіальних домагань або дій, спрямованих на окупацію частини або всієї території будь-якої держави; відмовитися від будь-яких зазіхань на наявні кордони; змінювати свої кордони тільки за взаємною згодою відповідних держав.

РФ порушує і встановлену цим принципом заборону будь-яких територіальних домагань, претензій щодо кордонів, ініціювання, підбурювання, підтримку реваншистських ідей та рухів, будь-яких інших спроб перегляду кордонів та підризу міжнародних угод щодо існуючих у Європі кордонів. Дії російської сторони повертають до часів тиску та диктату, спрямовані на відродження реваншистських і ревiзiонiстських iдей щодо територій та кордонів, подібних до тих, що призвели до Другої світової війни, словом, містять ознаки усіх діянь, що прямо заборонені принципом непорушності кордонів.

Порушення Російською Федерацією принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів не викликає сумніву і було підтверджено міжнародним співтовариством у ряді актів – усіх інституцій, діяльність яких пов'язана із відповідними питаннями. Йдеться, насамперед, про Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 27.03.2014 р., підтриману практично усіма державами Європи, Рішення Ради ЄС від 17.03.2014 р., Гаазьку декларацію Великої сімки від 24.03.2014 р., Резолюцію Парла-

ментської Асамблеї Ради Європи від 09.04.2014 р., Резолюцію Парламентської Асамблеї ОБСЄ від 1.07.2014 р.

У Рішенні Ради ЄС 2014/145/CFSP щодо введення обмежувальних заходів у зв'язку із діями, що підривають або створюють загрозу територіальній цілісності, суверенітету і незалежності України від 17.03.2014 р., вказано про рішуче засудження нічим не спровокованого порушення Російською Федерацією українського суверенітету і територіальної цілісності, міститься заклик до РФ негайно вивести свої збройні сили на місця їхньої постійної дислокації, згідно з відповідними договорами, а також заклик забезпечити безпосередній доступ міжнародним спостерігачам. Рада ЄС вказала і на те, що рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим провести референдум про майбутній статус території суперечить Конституції України і, отже, незаконний [36].

У Гаазькій декларації Великої сімки від 24.03.2014 р. було вказано на засудження сторонами протизаконної спроби Росії анексувати Крим усупереч міжнародному праву та конкретним міжнародним зобов'язанням, невизнання ані референдуму, ані спроби анексії (п. 1). Зазначено, що РФ має шанувати територіальну цілісність та суверенітет України, почати дискусії з Урядом України та відкритися пропозиціям щодо міжнародного посередництва та моніторингу, які б спрямовувалися на розв'язання будь-яких законних занепокоєнь (п. 4) [37].

У Резолюції «Територіальна цілісність України» № 68/262 від 27.03.2014 р. ГА ООН, серед іншого, підтвердила свою прихильність до суверенітету, політичної незалежності, єдності і територіальної цілісності України в її міжнародно визнаних кордонах, а також закликала всі держави відмовитися і утримуватися від дій, спрямованих на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності України, в тому числі будь-яких спроб змінити кордони України за допомогою загрози силою або її застосування, або інших незаконних засобів [38].

У Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «Останні події в Україні: загрози функціонуванню демократичних інституцій» № 1988 від 09.04.2014 р. вказано (п. 16): «Так званий референдум, який був організований у Криму 16.03.2014 р., є неконституційним згідно з конституціями Криму і України. Крім того, повідомлення про явку та його результати неправдоподібні. Результат цього референдуму і незаконна анексія Криму Російською Федерацією, отже, не мають юридичної сили і не визнаються Радою Європи. Асамблея підтверджує свою рішучу підтримку незалежності, суверенітету і територіальній цілісності України» [39].

Окремо слід відзначити Резолюцію ПА ОБСЄ «Очевидне, грубе і невинуватене порушення принципів Гельсінкі Російською Федерацією» від 1.07.2014 р., в якій держави-учасниці підтвердили прихильність принципам ОБСЄ, у тому числі принципу непорушності кордонів, заявили про тверду підтримку суверенітету, політичної незалежності, єдності та територіальної цілісності України, як це визначено Конституцією країни, і в її міжнародно-визнаних кордонах, та нагадали, що Російська Федерація як держава-учасниця Організації з безпеки і співробітництва в Європі зобов'язалася поважати принципи, що містяться в Заключному акті 1975 р., якими держави-учасниці повинні керуватися у взаємних відносинах. У зв'язку з цим держави ОБСЄ заявили, що з лютого 2014 р. РФ:

- порушила всі десять гельсінкських принципів, причому деякі з них очевидним, грубим і до цих пір невиправленим способом,
- порушує свої, взяті за Будапештським меморандумом, зобов'язання, як і інші міжнародні зобов'язання;
- здійснила насильницьку анексію Криму;

– здійснює військову агресію і різні форми примусу, спрямовані на утиск властивих суверенітету України прав на угоду власним інтересам;

– продовжує порушувати свої міжнародні зобов'язання, висувати незаконні домагання на східну частину України, як вона вже робила раніше, й погрожує і надалі так чинити відносно інших держав-учасниць [40, с. 17].

Як було продемонстровано на прикладі ряду історичних подій, Європа пройшла надзвичайно важкий і тривалий шлях, упродовж якого відбувались численні війни за території, що призвели до мільйонів жертв, до того, як принцип територіальної цілісності і непорушності кордонів утвердився як основа миру та безпеки на континенті. Нівелюючи величезні зусилля держав регіону, докладені для встановлення та зміцнення цих принципів, Російська Федерація, без перебільшення, ставить під загрозу майбутнє Європи.

Одним із наслідків російської агресії проти нашої держави є девальвація принципу непорушності кордонів. Дії РФ повертають Європу до часів силового захоплення територій на основі реваншистської ідей, і можуть стати орієнтиром для інших держав, що, посилюючись на цей приклад, здійснюватимуть акти агресії, покладаючись лише на власні уявлення про те, що їм має належати та чи інша територія якоїсь із суверенних держав. Це може призвести до серйозних збройних конфліктів і руйнування системи безпеки, яка ґрунтується на визнанні територіальної цілісності та непорушності кордонів. Історичні приклади наочно демонструють високий потенціал конфліктів саме у Європейському регіоні, пов'язаних зокрема і з тим, що кордони держав не завжди співпадають із межами розселення етносів.

Таким чином, хоча російська агресія поставила дуже серйозні виклики перед усім світовим співтовариством, у першу чергу це стосується держав Європи. Подіями 2014 р. продемонстровано, що центральною для континенту залишається проблема забезпечення миру і безпеки, і, в цьому контексті, головним є питання збереження непорушності державних кордонів. Усвідомлення небезпеки російської агресії для всього регіону, згортання співробітництва, введення обмежень, запровадження санкцій проти РФ продемонстрували прагнення держав відстояти принципи міжнародного права, які поставлені під загрозу. Досвід минулого переконливо свідчить, що спільні дії повинні бути активізовані, адже політика «умиротворення агресора» призведе лише до продовження протиправних дій та подальшої ескалації.

Література:

1. О Совещании по безопасности и сотрудничеству в Европе // МИД России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.idd.mid.ru/inf/inf_10.html.
2. Остроухов Н.В. Территориальная целостность государств в современном международном праве и ее обеспечение в Российской Федерации и на постсоветском пространстве: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 12.00.10 – международное право; европейское право / Остроухов Н. В.; Науч. конс. А.Я. Капустин. – М., 2010. – 62 с.
3. Угода про створення Співдружності незалежних держав від 8.12.1991 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_077.
4. Report of The International Court of Justice 1986–1987 // United Nations. – 1987.
5. Radan P. Post-Secession International Borders: A Critical Analysis of the Opinions of the Badinter Arbitration Commission // Melbourne University Law Review 24 (1). – 2000. – № 50–76.
6. Pellet A. The Opinions of the Badinter Arbitration Committee: A Second Breath for the Self-Determination of Peoples // European Journal of International Law. – 1992. – № 3 (1).

7. Carter D., Goemans H. The Making of the Territorial Order: New Borders and the Emergence of Interstate Conflict // University of Rochester. – 2009. – 42 p.
8. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть / Рос. акад. наук, Инст. государства и права, Академ. правовой ун-т. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
9. Толстых В.Л. Курс международного права // Wolters Kluwer Russia, 2009. – 1031 с.
10. Договір між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Російською Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою від 19.11.1990 р. // Відомості Верховної Ради. – 1990. – № 49. – ст. 637.
11. Закон «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – с. 617.
12. Лажнік В.Й. Проблеми делімітації та демаркації морських кордонів в Азовському морі та Керченській протоці / Лажнік В.Й., Гордун І. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 11. – 2009. – С. 92–93.
13. Закон о государственной границе Российской Федерации от 5 апреля 1993 г. // Российская газета. – № 84. – 04.05.1993.
14. Алма-Атинська декларація // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1992. – № 1. – с. 312.
15. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5.12.1994 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 13. – с. 123.
16. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – № 20. – 04.06.1999. – с. 518.
17. Затулин К.Ф., Севастьянов О.Н. Два года спустя после обмана в прошлом веке / Затулин К.Ф., Севастьянов О.Н. // Независимая газета. – № 17 (2327). – 01.02.2001.
18. Мироненко В.И. Российско-украинские отношения в 1991–2002 гг. Историко-географический очерк. – Российская Академия Наук. / Институт Европы. – Москва. – 2004. // Интернет-сайт В.И. Мироненко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vimironenko.narod.ru/sci/sci0002/sci0002.htm#_ftnref136.
19. Угода про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – № 8. – 1997.
20. Угода між урядами про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – № 8. – 1997.
21. Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник. МИД Российской Федерации. – № 8. – 1997.
22. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 18.06.2004.
23. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво і взаємодію у сфері розбудови пунктів пропуску через україно-російський державний кордон від 18.10.2011 р. // Офіційний вісник України. – 07.09.2012. – № 65. – Том 2. – с. 968.
24. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання україно-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації від 18.10.2007 р. // Офіційний вісник України. – 25.05.2012. – № 37.
25. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво під час здійснення спільного контролю осіб, транспортних засобів і товарів на україно-російському державному кордоні від 18.10.2011 р. // Офіційний вісник України. – 13.02.2012. – № 10. – с. 24.
26. Смирнов Д. Путин: «Россия не собирается присоединять Крым и вводит войска на Украину» / Смирнов Д., Черняк М. // Комсомольская правда. – 4.03.2014.
27. Путин В.В.: Наши военные «встали за спиной» самообороны Крыма // Русская служба BBC [Электронный ресурс]. – 2014. – 17 апреля. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2014/04/140417_putin_phone_line.
28. Заседание международного дискуссионного клуба «Валдай» // Президент России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/transcripts/46860>.
29. Подписан Договор о принятии Республики Крым в Российскую Федерацию // Президент России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kremlin.ru/news/20604> – 18.03.2014.

30. Федеральный закон Российской Федерации от 21 марта 2014 г. №36-ФЗ «О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов» // Российская газета. – 24.03.2014.
31. Федеральный конституционный закон Российской Федерации от 21 марта 2014 г. № 6-ФКЗ «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов Республики Крым и города федерального значения Севастополя» // Российская газета. – 24.03.2014.
32. NATO releases satellite imagery showing Russian combat troops inside Ukraine // Ministry for Foreign Affairs of Ukraine. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/27224-nato-releases-satellite-imagery-showing-russian-combat-troops-inside-ukraine>.
33. Солопов М. Расследование РБК: откуда на Украине российские солдаты // Росбизнесконсалтинг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://top.rbc.ru/politics/02/10/2014/542c0dcfcbb20f5d06c1d87a>. – 02.10.2014.
34. Интервью Всеволода Козлова, отца десантника Николая Козлова // Эхо Москвы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.echo.msk.ru/programs/beseda/1392680-echo/>.
35. Бакланов А. Российские офицеры проводят отпуск в Донецке // Сноб. – 28.08.2014.
36. Council Decision 2014/145/CFSP of 17 March 2014 concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine // Official Journal of the European Union. – L 78/16. – 17.03.2014.
37. The Hague Declaration // The White House. Office of the Press Secretary. – 24.03.2014. – 2 p.
38. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 [without reference to a Main Committee (A/68/L.39 and Add.1)]. 68/262. Territorial integrity of Ukraine // http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262&referer=http://www.un.org/en/ga/resolutions.shtml&Lang=E.
39. Resolution 1988 (2014) Final version. Recent developments in Ukraine: threats to the functioning of democratic institutions // Council of Europe. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=20873&lang=en>.
40. Resolution on Clear, Gross and Uncorrected Violations of Helsinki Principles by the Russian Federation // Baku Declaration and Resolutions. OSCE. – 2014. – 60 p.

Задорожний А. В. Агрессия Российской Федерации против Украины и международно-правовой принцип нерушимости границ

Аннотация. В статье продемонстрировано, как агрессивная война Российской Федерации против Украины нарушает основной принцип международного права о нерушимости границ в Европе. Осуществив аннексию Крыма и военную оккупацию части Луганской и Донецкой областей, Российская Федерация пренебрегает всеми обязательствами, предусмотренными принципом нерушимости границ.

Ключевые слова: основные принципы международного права, принцип нерушимости границ в Европе, агрессивная война РФ против Украины, аннексия, оккупация.

Zadorozhnyi A. Aggression against Ukraine by the Russian Federation and the international legal principle of the inviolability of borders

Summary. The article analyzes how aggressive war of Russian Federation against Ukraine violates basic principle of international law on inviolability of borders in Europe. By carrying out annexation of Crimea and military occupation of Lugansk and Donetsk Oblast, Russia ignores all obligations stipulated by the principle of inviolability of borders.

Key words: basic principles of international law, principle of inviolability of borders in Europe, Russia's aggressive war against Ukraine, annexation, occupation.